

ДНІПРОВСЬКІ ПОРОГИ ЗА ДЖЕРЕЛАМИ КІН. XVI – XVIII ст.

Дніпровське Надпорожжя — один з найвизначніших природно-територіальних комплексів України, знищених протягом ХХ ст. Незважаючи на те, що Дніпровські пороги були затоплені вже понад 80 років тому, інтерес до них навіть сьогодні виходить далеко за межі наукових кіл. Разом з тим, у суспільній свідомості цей природний феномен постає, як доволі абстрактний образ, сформований під впливом літературних джерел початку минулого століття й відірваний від сучасних географічних реалій. Тому, на нашу думку, точна локалізація порогів Дніпра є доволі актуальною.

Порожистою частиною Дніпра у вузькому сенсі є діляниця між верхнім Кодацьким і нижнім Вільним порогами, довжиною близько 65,2 км [1, с. 54]. Однак, межі природно-територіального комплексу Дніпровського Надпорожжя набагато ширші. Крайніми пунктами цього регіону в історико-географічній літературі вважаються: з півночі — м. Дніпропетровськ, з півдня — м. Запоріжжя, о. Хортиця або нині затоплена Дніпровським водосховищем колонія Айнлаге-Кічкас [2, сс. 53, 129; 3, сс. 21, 36; 4, сс. 13, 128; 5, сс. 14, 25]. На цьому просторі гранітні виходи Українського кристалічного щита утворювали в руслі Дніпра пороги (скельні пасма, які цілком перегороджують течію ріки) та забори (пасма, які перегороджують течію ріки частково). У ХІХ — ХХ ст. порогами вважалися дев'ять об'єктів. Забор, які починалися значно вище порогів, а закінчувалися значно нижче, було набагато більше. Д. І. Яворницький згадує 91 забору від м. Крюкова (частина сучасного м. Кременчуг Полтавської обл.) до м. Нікополя [6, сс. 40 — 43]. У кін. ХVІ — ХVІІІ ст. деякі значні забори вважалися порогами.

Як свідчать численні картографічні та літературні джерела кін. ХVІ — ХVІІІ ст., у той час не було однастайності щодо назв і кількості Дніпровських порогів. Крім того, їх реєстр міг різнитися навіть у хронологічно дуже близьких документах. Так, на карті «Точний опис Великого Князівства Литовського ...», виданій Миколаєм-Христофором Радзивілом у 1613 р., позначено 9 порогів [7]. Таку ж їх кількість вказує у 1622 р. історик Ян Іноцентій Петрицій [8, с. 345]. Натомість, у щоденнику безпосереднього свідка Еріха Лясоти (1595 р.) згадується 13, а у московській Книзі Великому Кресленню 1627 р. — 14 порогів. При чому, в останньому випадку до числа порогів зараховано «Белекову забору» нижче о. Хортиця, яка в інших джерелах не зустрічається [9, сс. 246 — 248; 10, сс. 111 — 112]. 13 порогів названі в поемі Самуїла Шимановського «Марс савроматський ...» 1642 р. та показані на карті Г. де Боплана «Частина ріки Борісфена від фортеці Кодак аж до острова

Хортиці ...» 1652 р. Однак Шимановський пропускає поріг Стрільчий, згадуючи натомість Линець, який в жодних інших відомих нам джерелах не зустрічається. При чому, місце розташування останнього точно визначити проблематично через те, що поет, імовірно, на догоду римі, перелічує пороги не по порядку [8, с. 461; 11, сс. 117 – 118; 12]. На «Карті кордонів Польщі» Джованні Антоніо Річчі Заноні 1772 р. послідовність та назви 13-ти порогів точно співпадають з бопланівськими [13]. Однак, на «Геометричному плані Дніпровським Порогам ...», створеному роком раніше, а також в «Атласі ріки Дніпра» 1784 р., показано 11 порогів [14, спр. 5051; 15, сс. 89 – 90]. В той же час, на «Карті течії рік Дніпра та Бугу ...» 1775 р., «Генеральній карті Новоросійської губернії ...» 1779 р., та «Плані ріки Дніпра з розділенням островів ...» 1780 р. бачимо 10 порогів [16; 17; 18]. Академік В. Ф. Зуєв у 1781 р. повідомляв про «13 главнейших порогов, а с маленькими будет больше шестнадцати» [19, с. 253]. Пізніше академік А. Х. Лерберг зараховував до числа порогів 12 об'єктів [20, сс. 268 – 276]. Тільки у I пол. XIX ст. утвердився звичний нам реєстр з 9 порогів [21, сс. 582 – 583].

Дослідження культурно-історичного феномену Дніпровських порогів починається у II пол. XIX ст. О. С. Афанасьєв-Чужбинський, докладно описавши свою подорож Нижнім Дніпром у книзі «Поездка в Южную Россию», одним з перших звернув особливу увагу на пороги, як місце, навколо якого акумулювалася народна пам'ять [2]. Значний обсяг даних з історії, географії та природи регіону міститься у подорожніх нотатках та дослідях «Очерки Днепра» Я. П. Новицького [22]. Великої уваги топографії Дніпровського Надпорожжя приділено у працях Д. І. Яворницького «Вільності запорізьких козаків» та «Запорожжя в залишках старовини і переказах народу» [6; 23]. Вже під час будівництва Дніпрогесу вийшов його популярний нарис «Дніпрові пороги», який по суті є текстовою частиною фотоальбому [4]. Тоді ж, серед додатків до матеріалів технічного проекту І. Г. Александрова, побачив світ «План порожистої частини ріки Дніпра ...» з позначенням меж майбутнього водосховища [24]. Докладний топографічний опис Дніпровських порогів міститься у ґрунтовному гідро-біологічному дослідженні Д. О. Свіренка [1]. Однак, дві останні праці довгий час були відомі дуже обмеженому колу вузьких спеціалістів.

У радянській ідеології Дніпровські пороги були уособленням ворожої природної стихії та розглядалися виключно в контексті боротьби за технічний прогрес. З цієї причини після їх затоплення тема первісного Дніпра не користувалася увагою дослідників та авторів популярної літератури. Тільки з початком Перебудови, національно-культурного відродження та розгортання екологічного руху в кінці 1980-х рр. інтерес до Дніпровських порогів зростає. Їх знищення починає сприйматися, як акт насилля тоталітарної системи над українською природою та історичною пам'яттю. Широкі кола громадськості отримали змогу познайомитися з порогами Дніпра завдяки перевиданню низки підданих забуттю наукових праць дослідників минулого. Використовуючи головним чином ці роботи, у 2008 р. В. А. Чабаненко склав топонімічний словник «Порожистий Дніпро». Особливістю цієї праці є подання параметрів порогів та відстаней між ними у диметричній системі та в реаліях поч. XX ст. [25]. Невдовзі М. М. Мордовської здійснює ґрунтовне історіографічне дослідження картографії Нижнього Дніпра та проблематики Дніпровських порогів [26; 27]. Паралельно автором цих рядків було зроблено першу спробу «топографічної реконструкції» Дніпровського Надпорожжя [28]. Продовженням цієї роботи слід вважати докладну картосхему «Пороги Дніпра на початку XX століття» [29]. Велося також вивчення топоніміки регіону на основі

картосхеми «Шляхи Дніпровими порогами», виконаної лоцманом О. С. Девладом у 1929 р. [30; 31]. Згодом побачила світ історико-топонімічна розвідка, присвячена локалізації порогу (урочища) Стерник, відомого за картами XVIII ст. [32]. Наразі автор продовжує роботу в цьому напрямі.

Першим об'єктом у нашому списку є «Тарамской», згаданий у якості порогу тільки в «Описі міст і повітів Азовської губернії» 1779 р. [33, с. 290]. Забора Тарамська відома вже за документами 1688 р. [34, сс. 143, 151, 154]. Однак, Д. І. Яворницький не згадує забори з такою назвою у районі правобережного с. Тарамського. За його даними тут знаходилися 6 забор: Кульмичівська, Недоступова, Вовча, Рвана, Біла, Сомівська [6, с. 41]. Остання, названа автором «густою», — поряд з правим берегом Дніпра, навпроти лівобережної затоки Сомівка [23, с. 57]. За свідченнями З. І. Шевцової, саме тут знаходилося урочище Висока гора або Забора та слобода Забора у складі села Таромського. Тепер на цьому місці — Таромський гранітний кар'єр, відкритий у 1958 р. [35, с. 67].

На нашу думку, під порогом Тарамським з «Опису міст і повітів Азовської губернії» малася на увазі забора, названа Д. І. Яворницьким Сомівською. Знаходилася вона під правим берегом Дніпра, поряд з вище згаданим кар'єром, за сучасним фарватером — на 13 км вище за течією від Кайдацького мосту у м. Дніпропетровськ [36, с. 26; 35; 37]. Назва «Тарамська», цілком імовірно, однокорінна з кримсько-татарським словом «taramaq», що значить «розчесувати», «чесати», «тріпати» у сенсі — каміння забори, що чеше дно судна [38].

Першим з дев'яти порогів загально відомого, остаточно ствердженого у XIX ст. реєстру є Кодацький. Його назва у різних джерелах має кілька варіантів: Kodak [9, с. 246], Kadak [7], Кадак [10, с. 111], Kudak [12; 13], Кодак [39, с. 565], Cudak [40], Kudack [41], Кайдак [14], Койдацкий [42, с. 66], Кайдацкой [43], Старой Кайдацкой [15, с. 89]. Початок порогу знаходився у 2,7 км нижче за течією від Південного мосту у м. Дніпропетровськ, навпроти залишків Кодацької фортеці у с. Старі Кодаки Дніпропетровського р-ну та обл. З лівого берега Дніпра навпроти порогу знаходиться Любимівський гранітний кар'єр [44, л. 5; 36, сс. 34 — 35; 37]. За даними Д. О. Свіренка Кодацький поріг мав довжину 512 м і створював падіння води 1,63 м. [1, с. 61]. Як свідчить Д. І. Яворницький, поріг складався з 4 лав, розташованих одна за одною: Плоскої, Гостренької, Вишнякової, Мишиної [6, с. 34].

Наступний об'єкт — забора Волошинова, зарахована до числа порогів на карті Радзивіла 1613 р. під назвою «Walkonowa zaboга poroh» та у «Реєстрі річок і прикмет ...» 1697 р. [7; 39, с. 565]. Пізніше, з огляду на великі розміри, ця забора згадується поряд з порогами, як значна перешкода на Дніпровському шляху. У джерелах II пол. XVIII ст. вона має назву «припора Валошина Пристинь» [14], «Яцкова забора» [16], «забор Яцкой или Волошской» [17], «забора Яцева» [18], «Волошина или Яцкая забора» [20, сс. 268 — 269]. На поч. XX ст. забора іменувалася також Любимівською — за назвою села, розташованого поряд, та Синельниковою — за прізвищем місцевих землевласників [6, с. 41].

Звертають на себе увагу розбіжності щодо локалізації забори Волошинової у різних джерелах. На картах Дніпра 1779, 1780 та 1784 рр. її показано біля правого берега ріки [45; 18; 15, с. 89]. Однак, на пізніших, дуже докладних планах Дніпра 1886 та 1913 рр. ця забора позначена поряд з лівим берегом. При чому, забори Синельникова і Волошинова показані, як два різних об'єкти. На плані 1886 р. вони розташовані у безпосередній близькості одна до одної. На плані 1913 р. Волошинова показана значно нижче від Синельникової — поряд з північним краєм острова

Яців. Можна припустити, що у кін. XVI – XVIII ст. кілька розташованих поряд забор – Синельникова та Волошинова при лівому березі Дніпра, Пурисова коло правого та Носулина у центрі русла ріки – вважалися однією великою Волошиновою або Яцевою заборою [44, л. 6; 46]. Д. І. Яворницький ототожнює Волошинову й Синельникову (Любимівську) забори [6, с. 41]. Згідно плану Дніпра 1886 р. вона знаходилася поряд із с. Любимівка Дніпропетровського р-ну та обл., на 2 км нижче кінця Кодацького порогу. Простягаючись від лівого берега ріки на 0,53 км, вона перегороджувала її русло наполовину [44, л. 6; 36, с. 35; 37].

Нижче Волошинової забори знаходився поріг Сурський. Джерела кін. XVI – XVIII ст. фіксують кілька варіантів його назви: Surski [9, с. 246], Susski [7], Сурской [10, с. 111], Sursky [40], Sluski [47], Surskoу [41], Сурской [16]. Сурський поріг знаходився на 8,5 км нижче нижнього кінця Кодацького порогу, навпроти сучасного гранітного кар'єру, що розташований на південь від лівобережного с. Перше Травня Дніпропетровського р-ну та обл. З правого боку поріг прилягав до південного кінця нині затопленого о. Сурського. Продовженням порогу була Сурська забор – пасмо каменів, яке перетинало протоку між о. Сурським та лівим берегом Дніпра. За даними Д. О. Свіренка довжина порогу дорівнювала 85 м, падіння води – 0,5 м [1, с. 69; 36, с. 35; 37; 44, л. 7]. Поріг складався з двох лав – Чавунної та Бондаревої [6, с. 34].

Наступний після Сурського – Лоханський поріг. У джерелах кін. XVI – XVIII ст. він має назву Lochany [9, с. 246], Лоханной [10, с. 111], Lochanny [12], Лоханій [39, с. 565], Luchan [40], Luchanskoу [41], Лоханской [16], Лоханин [18], Лоханский [15, с. 89]. Лоханський поріг знаходився на 1,33 км нижче кінця Сурського порогу, навпроти сучасного гранітного кар'єру, що розташований на південь від правобережного с. Волоське Дніпропетровського р-ну та обл. Поряд з порогом у руслі Дніпра, ближче до лівого берега ріки, знаходилися три невеликі острівці – Кулики, Лоханський та Скелястий. За даними Д. О. Свіренка довжина порогу дорівнювала 150 м, падіння води – 1,12 м [1, с. 70; 36, с. 35; 37; 44, л. 7]. Поріг складався з трьох лав: Куликівської, Плоської та Черепашиної [6, с. 35].

Нижче Лоханського порогу знаходилася велика забор Стрільча. У деяких джерелах кін. XVI – XVIII ст. вона входить до реєстру порогів під назвою Strzeley [9, с. 246], Стрельчей [10, с. 111], Strelczy [12], Стрільчий [39, с. 565], Стрельчи [16], Стрелецкая забор [33, с. 290], Стрельчья забор [15, с. 89], Стрельчая (Стрельчатая, Стрелинская) забор или Стрельчий порог [20, с. 270]. На поч. XX ст. місцеві лоцмани називали її Стрільча забор [48, с. 110]. Вона починалася від однойменної скелі, верхня частина якої до нашого часу підіймається над рівнем Дніпровського водосховища, на 600 м нижче (на південний схід) Волоського гранітного кар'єру та за 40 м від правого берега [36, с. 35; 37]. До створення водосховища Стрільча скеля з'єднувалася з берегом, а забор, простягаючись з південного заходу на північний схід, перекривала русло ріки на дві третини [44, л. 7].

Наступний після Лоханського – Дзвонецький поріг. У джерелах кін. XVI – XVIII ст. він має назву Zwonce [9, с. 246], Zwonier [7], Звонец [10, с. 111], Dzwoniec [12], Dzwaniac [47], Swonetz [40], Zwonetz [41], Zwoniec [13], Звонецкой [33, с. 290], Звонецкий [15, с. 89]. Дзвонецький поріг знаходився на 5 км нижче кінця Лоханського порогу, на 3,75 км нижче Стрільчої забори та на 0,6 км нижче гирла правобережної балки Дзвонецької. Довжина порогу дорівнювала 200 м, падіння води – 1,17 м [1, с. 71; 44, л. 8; 36, с. 36; 37]. Поріг складався з чотирьох лав: Плоської, Чорної, Глухої, Кобириної [6, с. 35].

Нижче Дзвонецького порогу знаходилася заборя Тягинська. У джерелах кін. XVI – XVIII ст. вона входить до реєстру порогів під назвою Knieziniј [9, с. 246], Княгинин [10, с. 111], Kniahinin [12], Kniahuimy [47], Тягинка [49], Кнегинец [43], Knaghinets [41], Княгинец [14], Kniahinies [13], Княгинской [16], Яснецкой (помилково поставлений на місці Воронової забори) [17], Тягинский [18], Тихнинский [20, с. 272]. На поч. XX ст. місцеві лоцмани називали її заборя Тягинка [48, с. 110]. Вона розташовувалася на 4,5 км нижче порогу Дзвонецького, нижче гирла правобережної балки Довжик, навпроти с. Дзвонецьке Солонянського р-ну Дніпропетровської обл., простягаючись між нині майже повністю затопленим островом Кізлевим та правим берегом Дніпра [44, л. 8; 36, с. 36; 37].

Нижче забори Тягинської знаходився найбільший дніпровський поріг – Ненаситець. Джерела кін. XVI – XVIII ст. фіксують наступні варіанти його назви: Nouosyri [9, с. 246], Nienasijtecz [7], Ненасытец [10, с. 111], Nenasytec [12], Ненаситець [39, с. 565], Nienasintz [40], Nenasitetz [50], Nenasintz [51], Ненасыцкой [52], Ненасытецкой [43], Nenastiets [41], Nienasviec [13], Ненасытицкой [18], Ненасытенской [15, с. 89], Ненасытецкий [20, с. 272]. У XIX – XX ст. місцеві лоцмани називали його також Дід-поріг [4, с. 51; 6, с. 37]. Початок Ненаситця з правого боку Дніпра знаходився на 8 км нижче кінця Дзвонецького порогу та 2,3 км нижче Тягинської забори, навпроти дитячого оздоровчого табору в с. Микільське-на-Дніпрі Солонянського р-ну Дніпропетровської обл. З лівого боку Дніпра поріг починався навпроти північної частини с. Василівка-на-Дніпрі Синельниківського р-ну Дніпропетровської обл. За даними Д. О. Свіренка довжина порогу дорівнювала 870 м, падіння води сягало від 4,75 до 5,2 м у різних місцях [1, с. 80; 44, л. 9; 36, с. 36; 37]. Ненаситець складався з дванадцяти лав: Рваної, Служби, Гостренької, Одинцівської, Рогожиної, Буравленої, Булгарської, Богатирської, Довгополої, Казенцевої, Мокрих Кладів та Рогатої [6, с. 35].

Розташована нижче Ненаситецького порогу Воронова заборя протягом XVI – XVIII ст. не завжди вважалася порогом, однак, позначалася на картах і згадувалася у документах, як місце, порівнянне з порогом за своєю небезпекою. У джерелах вона фігурує під назвами: Woronowa Zabora [9, с. 247], Вороного Забора [10, с. 111], Woronie Zabori [8, с. 433], Waranowa Zabora [47], Воронова Забора [42, с. 67], Wogonowa Sabora [41], забор Воронов [17], Вороная заборя [20, с. 273].

Варіант назви Wogonie Zabori (у множині), зафіксований у поемі Самуїла Шимановського «Марс савроматський ...» 1642 р., підтверджується свідченнями дніпровських лоцманів першої третини XX ст. про те, що велика і «рясна» Воронова заборя складалася з кількох менших [48, с. 110; 53, с. 116]. Згідно схематичної мапи «Шляхи Дніпровими порогами», створеної лоцманом О. С. Девладом, у 1929 р., це – забори Візірева, Зелена, Колотнеча Крива, Біла та Глуха [54]. Це відповідає зображенню в атласі Дніпра 1784 р. та триверстовій військовій топографічній карті Російської Імперії сер. XIX ст. В останньому випадку довжина Воронової забори сягає приблизно 1,9 км. Вона простягається за течією ріки вздовж правого берега від балки Грущуватої до сучасного меморіалу форсування Дніпра, розташованого на південь від с. Військове Солонянського р-ну Дніпропетровської обл. [15, с. 90; 55; 36, с. 36; 37]. Інший варіант розташування Воронової забори бачимо на планах Дніпра 1886 р. Тут вона позначена у вигляді вузького пасма каміння, що перетинає русло Дніпра з правого боку в районі сучасного меморіалу форсування Дніпра. Нижче її показана заборя Гусина, а з лівого боку ріки – Біла [44, л. 10]. Так само показана Воронова заборя й на карті дніпровських порогів 1779 р. [45].

У сер. XVIII ст. на деяких картах серед порогів позначався об'єкт, не відомий за джерелами попередніх часів. Він фігурує під назвами: Кречетовская забора [56], Кречетова забора [49], порог Кречетовской [52], забор Крестовской [17]. У XIX — XX ст. ця забора називалася Крячиною [6, с. 42]. Знаходилася вона приблизно на 4,05 км нижче лівобережного с. Петро-Свистунове Вільнянського р-ну Запорізької обл. та на 0,4 км нижче гирла правобережної балки Демської [44, л. 11; 36, с. 38; 37].

На західноєвропейських картах, які висвітлюють події російсько-турецької війни 1735 — 39 рр. зустрічається поріг Sinaluka. На карті «Провінції татарські між Танаїсом, Бористеном та Богом ...» 1740 р. він розміщений між Дзвонецьким і Ненаситецьким порогами [40]. На карті «Театр війни 1737 року ...» того ж року видання бачимо його між Ненаситецьким і Таволжанним порогами [50]. Цілком імовірно, що автори вище згаданих карт помилково ототожили з порогом дніпровське урочище Синя Лука. На таке припущення наштовхують дані порівняно докладної та змістовної «Карти кордонів Польщі ...» Джованні Антоніо Річчі Заноні 1772 р. Тут ми бачимо населений пункт Sinaluka, розміщений на лівому березі Дніпра, навпроти порогу Wolniow (Вовницького), скоріш за все, у гирлі великої балки Балчанської (Клауса) [13]. Походження назви Sinaluka (Синя Лука) можна пояснити характером русла Дніпра в цьому районі: саме тут починається крутий вигин ріки в південно-західному напрямку, далі на південь, південний схід і знову на південь [36, сс. 38 — 39]. Одне зі значень українського слова «лука» — кривизна, вигин річки [57, с. 302].

Наступний дніпровський поріг — Вовницький — у джерелах кін. XVI — XVIII ст. має назви Wewnich [9, с. 247], Woleznij [7], Волнег [10, с. 111], Wolniow [12], Wownihow [8, с. 433], Вовнігн [39, с. 565], Wolna [40], Wolnoi [50], Вольных [42, с. 67], Вовный [52], Волных [43], Wolinoу [41], Вовня [14], Вовнински [16], Вовнижской [33, с. 290], Волницкой [15, с. 90], Волной (Волнинский) [20, с. 274]. У XIX — XX ст. місцеві мешканці називали його також Онук-поріг [4, с. 65; 6, с. 37]. Початок Вовницького порогу знаходився на 14 км нижче кінця Ненаситецького та 0,4 км вище с. Вовніги Солонянського р-ну Дніпропетровської обл., навпроти гирла правобережної балки Гайбеєва. Довжина цього порогу сягала 840 м, падіння води — 2,83 м [1, с. 86; 44, л. 11; 36, с. 38; 37]. Поріг складався з чотирьох лав: Близнюків, Плоської, Грізної, Помийниці [6, с. 37].

Нижче Вовницького розташовувався Будилівський поріг. У джерелах кін. XVI — XVIII ст. він фігурує під назвами Budilo [9, с. 247], Bulilo [7], Будило [10, с. 111], Budyłow [12], Budilow [47], Budick [40], Budik [50], Будильської [42, с. 67], Будилской [56], Будинской [52], Budilskoу [41], Budilska Zabora [13], Будыльски [16], Будильский [15, с. 90]. Початок Будилівського порогу знаходився на 3,2 км нижче кінця Вовницького, навпроти гирла лівобережної балки Кисльоцька та урочища Варварівка Вільнянського р-ну Запорізької обл. приблизно на 0,25 км вище ЛЕП «Донбас-Дніпро». Довжина порогу сягала 300 м, падіння води — 0,57 м. [1, с. 87; 44, л. 12; 36, с. 38; 37]. Поріг складався з двох лав: Тириної та Сазонової [6, с. 37].

Розташована нижче Будилівського порогу Таволжанська забора у кін. XVI — XVIII ст. входила до числа порогів під назвами Towal Zani [9, с. 247], Tawutzany [7], Товалжаной [10, с. 111], Tawolzany [12], Tawulzany [8, с. 433], Таволжанний [39, с. 565], Towolzany [47], Towolsibcny [40], Towolsibeny [50], Таволжаной [42, с. 67], Таволжанской [56], Таволжан [49], Таволжанской [43], Tawalshanskoу [41],

Tiwolszanoy [13], Таволжаной [17], Таволшанский [20]. Локалізація Таволжанського порога відносно однойменного острова у деяких джерелах потребує уточнення. В «Атласі ріки Дніпра» 1784 р. поріг перекидає русло Дніпра між островами Таволжаним і Перуном та між Перуном і лівим берегом ріки [15, с. 90]. Дані Атласу підтверджує академік А. Х. Лерберг: «... а против южного конца его (Таволжанського о-ву – ред.), там, где между им и левым берегом лежит узкий остров Пернов (Перун – ред.), находится десятый, но неважный порог, который по главному острову называется Таволшанским. Он отстоит от преждесказанного (Будилівського порогу – ред.) 8 верст. Выше его вода имеет глубины 12, а ниже от 9 до 10 футов» [20, с. 274]. Треба зауважити, що наведені свідчення не мають під собою підстави. Відомо, що між островами Таволжаним та Перуном на шляху суден не було ніяких перешкод, окрім каменю Ревун (Сукновальня) [4, с. 81]. Безпосередній свідок – Еріх Лясота, описуючи свій шлях вниз за течією Дніпра, вказує розташування Таволжанського порогу між однойменним островом і правим берегом ріки. «Одинадцятий поріг, названий Tawol Zanі (Таволжанський – ред.), ми залишили праворуч і об'їхали зліва» – повідомляє дипломат [9, с. 247].

У XIX – XX ст. забора між островом Таволжаним і правим берегом Дніпра називалася Таволжаною або Смольською [4, с. 72; 52]. Лоцман О. С. Девлад у 1929 р. називав Смольським також річище, де розташовувалася забора, й проходило одне з відгалужень шляху сплаву суден. «Власне цим шляхом з доброї волі не плывуть, хіба що з якої причини, бо це річище до того вцяцьковане рясною Смольською заборою (197), що доки пропливеш, то смола виступе не тільки з колод плота, а і з самого лоцмана і усіх робітників» [53, с. 117]. Довжина нині напівзатопленого водосховищем о. Таволжаного сягала 3,5 км. Таволжанська забора, або поріг за джерелами кін. XVI – XVIII ст., займала майже всю довжину протоки між островом та правим берегом Дніпра. Ширина протоки влітку не перевищувала 100 – 120 м [1, сс. 88 – 89; 44, лл. 11 – 12; 46]. Початок забори знаходився приблизно на 4,4 км нижче кінця Будилівського порогу, біля гирла правобережної балки Круглик нижче с. Федорівка Запорізького р-ну та обл. [36, с. 38; 37].

Розташований нижче Таволжанської забори поріг Лишний у джерелах кін. XVI – XVIII ст. фігурує під назвами Lirzani [9, с. 247], Лычної [10, с. 111], Luczny [12], Лyczni [8, с. 433], Личний [39, с. 565], Lisianka [47], Liman (?) [40], Lisnoi [50], Lisnai [51], Лычной [42, с. 67], Личной [56], Лычный [43], Litchnoy [41], Первый Вольный [14], Лишни [16], Лишней [18], Личный [20, с. 276]. Він знаходився на 17 км нижче Будилівського порогу, навпроти південної частини с. Привітне Запорізького р-ну та обл., між гирлами правобережних балок Бузкова і Таранова. Поріг перетинав головне річище Дніпра між правим берегом та нині затопленим о. Кухаревим, за даними Д. О. Свіренка мав довжину 106,7 м та створював перепад води 0,06 м [44, л. 13; 36, с. 40; 37; 1, с. 93]. Складався Лишний поріг з двох лав: Плоської та Швайчиної [4, с. 85].

Нижче Лишнього знаходився останній з дев'яти порогів загально відомого реєстру – Вільний. У джерелах кін. XVI – XVIII ст. він фігурує під назвами Wolny [9, с. 247], Woluij [7], Вольной [10, с. 111], Вільний [39, с. 565], Welnoi [40], Wolnoi [50], Вольной [42, с. 67], Волной [49], Wolnoy [41], Второй Вольный [14], Вилни [16], Вольный [20, с. 276]. У XIX – XX ст. місцеві лоцмани називали його також Гадючий та Вовчок [4, с. 99]. Розташовувався Вільний поріг на 4,8 км нижче Лишнього, навпроти правобережного с. Придніпровське Запорізького р-ну та обл. Згідно

даних Д. О. Свіренка він мав довжину 853 м і падіння води — 1,85 м [44, л. 14; 36, с. 40; 37; 1, с. 99]. Складався поріг з шести лав: Сіренької, Похилої, Радової, Перейми, Вовчого Горла, Шинкаревої [6, с. 38].

Нижче Вільного порогу знаходилася велика заборя Явлена. Д. І. Яворницький стверджував, що у стародавніх авторів вона називалася порогом [6, с. 43; 23, с. 181]. Однак, ці слова дослідника не знаходять підтвердження у картографії та наративах кін. XVI — XVIII ст. В якості порогу цей об'єкт, наскільки нам відомо, фігурує тільки у деяких джерелах XIX — XX ст. Бачимо поріг Явлений в «Атласі частини ріки Дніпра від Кременчуга до Лимана» 1863 р. та «Плані порожистої частини р. Дніпра» 1929 р. Причому в останньому випадку він помилково поставлений біля лівого берега Дніпра [58, л. 15; 24]. Лоцман С. Є. Гаркуша називав Явлений порогом або заборюю [48, с. 111]. Знаходилася заборя Явлена на 1,1 км нижче Вільного порогу, між нині затопленими островами Пурисовими та правим берегом Дніпра, навпроти с. Володимирівське Запорізького р-ну та обл. [44, л. 14; 36, с. 40; 37].

На деяких західноєвропейських картах, які ілюструють події російсько-турецької війни 1735 — 39 рр. зустрічається поріг Sternik [40; 50; 51]. Точно локалізувати цей топонім допомагає «Нова й акуратна карта Кримської Тартарії, Азовського моря й частин річок Дніпро, Бог та Кубань ...» 1769 р. На ній поріг Sternick (Стерник) розміщений між маленькими річками Осокорівка (Ossiborofka R.) й Кічкаська (Kutchkasos R.), які впадають у Дніпро з лівого боку, північніше острова Хортиці (Chortitsy Isle) [41]. На думку автора, помилкове розміщення порогу в цьому місці обумовлене складністю навігації.

За 8,5 км від Вільного порогу, біля небезпечних каменів з красномовною назвою «Розбійники», навпроти гирла правобережної балки Кічкаської, Дніпро, затиснений скелями, робив надзвичайно крутий (до 70°) поворот управо (на південний захід). В цьому районі русло ріки поступово звужувалося, сягаючи нижче балки Кічкаської ширини 171 м — найменшої на Нижньому Дніпрі. Це обумовлювало дуже високу швидкість течії — до 6,78 м/с навесні за вимірами, здійсненими на поч. XX ст. [1, сс. 110 — 111; 44, лл. 15 — 16]. Зважаючи на те, що проходження цього небезпечного місця потребувало від лоцмана великої майстерності, згаданий поворот отримав характерну назву «Школа». Про неї склалася особлива приповідка: «Ще не той лоцман, що пороги пройде, а той, що й «Школу» мине» [3, сс. 32, 122 — 123]. Є всі підстави стверджувати про ідентичність «Школи» та Sternick-а. Саме слово «стерник» (з наголосом на «и») в українській мові є архаїчною формою слова «стерновий» — тобто людина, яка керує судном, працює стерном [59, с. 413]. Саме від вміння стернового залежало успішне проходження «Стерника» (пізнішої «Школи»), який на шляху сплаву суден являв собою не меншу перешкоду, ніж справжній поріг. В якості порогу Sternick міг бути розміщений на карті XVIII ст. внаслідок невірної тлумачення західноєвропейським автором даних своїх інформаторів. Точне місцезнаходження згаданого урочища — навпроти гирла лівобережної балки Кічкаської, на північний схід від сучасного о. Леніна — частини колишнього правого берега Дніпра [36, с. 42; 35].

Останнім об'єктом нашого списку є «порог Белекова Забора», локалізований у московській Книзі Великому Кресленню 1627 р. нижче о. Хортиця [10, с. 111]. Є підстави припускати, що саме він позначений на кількох західноєвропейських картах I пол. XVIII ст. під назвою «Zaboga» нижче порогу Sternik, що був розглянутий нами раніше [40; 50; 51]. Можливо також, що цей об'єкт був згаданий Еріхом Лясотою під назвою Велика Заборя — «острів і скелясте місце на Дніпрі поблизу

руського (правого – ред.) берега, схоже на поріг» [9, с. 251]. У переліку дніпровських забор Д. І. Яворницького після неї стоїть забор Розумівська, при правому березі Дніпра навпроти с. Розумівки [6, с. 43]. Можливо, в цьому випадку автор сприйняв дві назви одної забори, як окремі об'єкти.

Забору Розумівську, яку ототожнюємо з Великою Еріха Лясоти та Белековою Книги Великому Кресленню, бачимо на «Схемі-плані території міста Запоріжжя ...» 1929 р. Вона являє собою пасмо каменів, що прилягає до великої правобережної скелі, наполовину перетинаючи русло між правим берегом ріки та о. Білим [60, арк. 26]. Точне місце знаходження забори – навпроти сучасної водокачки, розташованої за 0,55 км на південь від околиці с. Розумівка Запорізького р-ну та обл. [61, с. 5; 37].

Вище перелічені загалом 20 різних об'єктів, які у джерелах кін. XVI – XVIII ст. виступають в якості Дніпровських порогів. Більшість використаних у роботі документів цього довгого, понад двохсотлітнього періоду містять реєстр з 12 – 13 порогів. Його можна пов'язати з, так би мовити, старою українською, козацькою «топонімічною традицією», яка продовжується ще у роботі академіка А. Х. Лерберга, презентованій Імператорській Санкт-Петербурзькій Академії наук у 1808 р. [20, сс. 268 – 276]. Та вже у Наказі Головного керівника шляхами сполучення та громадськими будівлями № 186 від 1846 р. згадується 9 порогів [21, сс. 582 – 583]. За браком даних поки що неможливо встановити причини зміни старої традиції на нову, «офіційну». Імовірно, це пов'язане не тільки з точним визначенням сутності термінів «забори» та «поріг», але й зі здійсненням у I пол. XIX ст. робіт, спрямованих на покращення Дніпровського судноплавства. Не можна не звернути увагу на те, що порогами у XIX – XX ст. називалися тільки ті природні утворення, на яких у 1835 – 1854 рр. були зведені канали і дамби – решта перейшли у розряд забор [3, сс. 88 – 89].

Вище згадана козацька топонімічна традиція збереглася до кін. XIX ст. У той час було зафіксовано кілька варіантів казки, відомої під назвою «Десна і Дніпро», де, зокрема, згадуються назви 12-ти порогів [62, сс. 230 – 231]. Цю ж кількість наводить лоцман Опанас Петрович – персонаж повісті С. Вербова «По Днепру через пороги», присвяченої подіям поч. XX ст. [63, с. 54]. Натомість М. І. Костомаров, описуючи свою подорож Дніпром у 1873 р., згадує про 13 порогів [64, с. 632].

Цікавими є не тільки наведені факти збереження частини реліктової козацької топонімічної традиції, але й та обставина, що спеціалісти з історичної географії Дніпровського Надпорожжя досі не звертали на них уваги.

Бібліографія

1. Свіренко Д. О. Дніпровське водосховище (гідробіологічне дослідження) / Д. О. Свіренко. – Дніпропетровськ, 1938. – Т. I. – 210 с.
2. Афанасьев-Чужбинский А. Поездка в Южную Россию / А. Афанасьев-Чужбинский. – С.-Пб., 1861. – Ч. 1. Очерки Днепра. – 438 с.
3. Иловайский А. С. Днепровские пороги / А. С. Иловайский. – К., 1911. – 155 с.
4. Яворницький Д. І. Дніпрові пороги / Д. І. Яворницький. – Дніпропетровськ : Промінь, 1989. – 142 с.
5. Филянский Н. На Днепрострой / Н. Филянский. – Харьков : Государственное Издательство Украины, 1930. – 55 с.

6. Яворницький Д. І. Вільності запорізьких козаків: історико-топографічний нарис // Твори у 20 томах. — К. — Запоріжжя : Тандем-У, 2005. — Т. 2. — 382 с.

7. Magni Ducatus Lithuanie caeterarumque regionum illi diacentium ttracta descxri [pti]o ill[ustri]ssimi ac Excell[enti]ssimi Principis et D[omi]ni D[omini] Nicolai Christophori Radziwil D[ucis] G. Olicae ac in Nieswies Ducis, S[ancti] Rom[ani] imperii Principis in Scilowiec ac Mir Comititis et S[ancti] Sepulchri Hierosolimitani Militis etc. opera cura et impensis facta ac in lucem edita (Точний опис Великого Князівства Литовського та інших суміжних з ним земель, здійснений і виданий працею, старанням і коштом ясновельможного найсвітлішого князя і пана, пана Миколая-Христофора Радзивіла, князя на Олиці Несвіжу, графа Священної Римської Імперії на Шиловці й Мирі, рицаря Священного Єрусалимського Гробу і т. ін.) // [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://vkraina.com/ua/maps#1613_2

8. Вирський Д. С. Річпосполитська історіографія України (XVI — середина XVII ст.). У 2-х ч. / Д. С. Вирський. — К. : Інститут історії України НАН України, 2008. — Ч. 2 (Додатки). — 466 с.

9. Щоденник Еріха Лясоти із Стеблева // Запорозька Старовина / [пер. Л. В. Пащина, під ред. А. Л. Сокульського]. — К. — Запоріжжя : ВАТ «Мотор Січ», 2003. — С. 222 — 277.

10. Книга Большому Чертежу / [подготовка к печати и редакция К. Н. Серкиной]. — М. — Л. : Издательство АН СССР, 1950. — 234 с.

11. Вавричин М. Маловідомі карти України Г. Боплана / М. Вавричин // Боплан і Україна. — Львів : МЕТА, 1998. — С. 114 — 122.

12. Boristhenis Fluvij Pars á Fortalitio Kudak usq[ue] ad Insul. Chortyca cum suis XIII Cataractis scopulosis vulgo Porohi (latine Limina) dictis (Частина ріки Борісфена від фортеці Кодак аж до острова Хортиці разом з тринадцятьма скелястими перешкодами, названими в народі Порогами (по-латинські — Limina)) // Боплан і Україна. — Львів : МЕТА, 1998. — 318 с.

13. Karta granic Polski, zaczawszy od Bałty az do rzeki Sina-Woda, zawieraiąca slobody Kozakow, Humańskich : y Zaporohowskich; stépy Tatarow Oczakowskich, Bessarabskich, y Nogayskich, z ich ordami, tak ie w roku M.DCC.LXVII. Nan-Krymski poosadzał : znayduie się tu ieszcze, dalsze wyciągnienie Bógu, y Dniestru; Dnieper także od porohow, aż do wpadnienia w Morze Czarne [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.zb.unibe>

14. Геометрический план Днепровским порогам от Усть Самары до Александровской крепости с показанием по обе стороны реки близлежащей ситуации. Снят 1771 году // ГРВИА, ф. 349, оп. 12.

15. Атлас реки Днепра, сочиненной с окуратной описи 1784 г. по имянному Ея Императорскаго Величества указу от вершины ея вниз по течение до впадения в лиман с присоединением онаго и до Чернаго моря // НБУВ, 3667. — С. 65.

16. Карта течению рек Днепра и Буга от Елисаветградской провинции вниз до соединения их вод и устья лимана с показанием берегов Гнилого и от него до Берды Азовскаго, а от Кинбурна к Перекопи Чорнаго морей, и как российская граница по мирному в 774-м году при Канарже трактату установлена, и где прежняя на правом берегу Днепра состояла, означена ж между помянутых рек и ситуация объяснена особо экспликацией. Все берега Днепра и Буга, а також и Чернаго моря, кроме Азовскаго от Соленых Уклюк до Берды сыманы по инструменту, а

тот берег назначен с примерных карт бывшими инженер афицерами в комиссии инженер подполковника Томилова и им везде объездом и в свезании съемок поверено 1775-го года // НБУВ, 17483.

17. Генеральная карта Новороссийской губернии, разделенной на уезды. Соч. в 1779 году Иваном Исленьевым // НБУВ, 38344.

18. План реки Днепра с разделением островов, значащихся под красками деревянною к Новороссийской, а светлозеленою к Азовской Губернии. Сочинен февраля... дня 1780 года. Оригинал подписал Пример Майор и Землемер Егор Арапов, с коего копировал штата лесного Землемер Титулярный Советник Иван Мартос [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://parasoma.narod.ru/maps/maps-images/dnepr_1780_b.jpg

19. Зуев В. Ф. Путешественныя записки Василья Зуева от С. Петербурга до Херсона в 1781 и 1782 году / В. Ф. Зуев / [подготовка текста, вступительная статья и комментарии М. Э. Кавуна]. – Днепропетровск. : Герда, 2011. – 393 с.

20. Лерберг А. Х. Исследования, служащие к объяснению древней русской истории / А. Х. Лерберг. – С-Пб., 1819. – 398 с.

21. Днепровские пороги // ЗООИД. – 1853. – Т. 3. – С. 581 – 586.

22. Новицкий Я. П. С берегов Днепра (очерки Запорожья). Путевые записки и исследования // Я. П. Новицкий. Твори. – Запоріжжя : АА Тандем, 2007. – Т. 1. – С. 48 – 183.

23. Яворницький Д. І. Запорожжя в залишках старовини і переказах народу / Д. І. Яворницький. – Дніпропетровськ : Арт-Прес, 2005. – Ч. І. – 264 с.

24. План порожистой части р. Днепра, составленный по данным детальных с'ёмок 1917-18-19-22-24 г.г. (1: 50000) // Александров И. Г. Проект. – М. : ВСНХ СССР, Главэлектро, Государственное Днепровское Строительство, 1929. – Т. 1 (Приложения: альбом карт и планов).

25. Чабаненко В. Порожистий Дніпро. Історико-топонімічний словник / В. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗНУ, 2008. – 188 с.

26. Мордовської М. М. Нижня течія Дніпра на друкованих картах XVII – XVIII ст. / М. М. Мордовської // Музейний вісник. – 2010. – № 10. – С. 91 – 114.

27. Мордовської М. М. Пороги на Дніпрі : захоплення, вивчення, знищення / М. М. Мордовської // Дніпровські лоцмани : нариси з історії та історіографії. – Херсон : ВНЗ «ХДМІ», 2012. – С. 107 – 141.

28. Власов О. Ю. Картосхема Дніпровських порогів / О. Ю. Власов // Музейний вісник. – 2006. – № 6. – С. 122 – 134.

29. Власов О. Пороги Дніпра на початку ХХ століття / О. Власов. – Запоріжжя : [б. в.], 2010. – 1 арк.

30. Власов О. Ю. Картосхема О. С. Девлада «Шляхи Дніпровими порогами» / О. Ю. Власов // Музейний вісник. – 2010. – № 10. – С. 229 – 235.

31. Власов О. Ю. Картосхема О. С. Девлада «Шляхи Дніпровими порогами», як джерело до вивчення топоніміки Дніпровського Надпорожжя (острови) / О. Ю. Власов // Заповідна Хортиця. – Запоріжжя : ПП В. І. Антіпов, 2010. – С. 35 – 38.

32. Власов О. Ю. Дніпровський поріг Sternick (Стерник) на картах XVIII ст. / О. Ю. Власов // Музейний вісник. – 2012. – № 12. – С. 158 – 163.

33. Мурзакевич Н. Описание городов и уездов Азовской губернии (1779 года) / Н. Мурзакевич // ЗООИД. – 1853. – Т. 3. – С. 289 – 305.

34. Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских козаков / Д. И. Эварницкий. — Владимир : Типо-Литография Губернского Правления, 1908. — Т. 1. — 1072 с.

35. Шевцова З. І. Козацьке Таромське / З. І. Шевцова // Історія і культура Придніпров'я : невідомі та маловідомі сторінки. — Дніпропетровськ : Національний гірничий університет, 2008. — Вип. 5. — С. 65 — 75.

36. Атлас Днепродзержинского и Днепровского водохранилищ. — К. : «Киевская ВКФ», 2004. — 48 с.

37. Вікімапія [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://wikimapia.org>

38. Крымскотатарский онлайн словарь // Alem-i Medeniye Qirim halqinin medeniyet hazinesi [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://medeniyet.org/ru/lugat>

39. Величко С. Літопис / С. Величко. — К. : Дніпро, 1991. — Том другий. — 644 с.

40. Provinciarum Turcico tartaricarum inter Tanaim Borysthenem et Bogum sitarum : quas duobus annis viz. 1736 et 1737. Anna augustissima russorum autocratrix subegit ex prototipo petropolitano concinnata accuratissima delineatio. In qua simul occupatio peninsulæ Crim et Cuban nec non expugnatio Assow et Oczakow exhibentur. Studio Ant. du Chaffat, Circ. Suevici et Civ. Imp: August. Capit. et Rei Fortific. Præf. С. Р. S. С. М. (Провінції Турецько-татарські між Танаїсом, Бористеном та Богом ...) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.zb.unibe.ch/maps/ryhiner/sammlung/index>

41. Lodge J. A New & Accurate Map of the Krim Tartary, the Sea of Azof, and Parts of the Rivers Dneper Bog and Cuban. Taken from Original Drawing & Memoirs (Нова й точна карта Кримської Татарії, Азовського моря та частини річок Дніпро, Бог та Кубань. Взято з оригінальних зображень та свідчень). — London, 1769 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.swaen.com/zoom.php?Id=14974>

42. Мышецкий С. И. История о казаках запорожских, как оные издревле зачались и откуда свое происхождение имеют, и в каком состоянии ныне находятся / С. И. Мышецкий. — Одесса, 1852. — 92 с.

43. Генеральная лан[д]карта от Киева по реке Днепру до Ачакова и по степи до Азова, с показанием турецкой области и полскаго владения с роси[й]скою империею границ, сочи[не]на из разных карт в 1754-м году [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://parasona.narod.ru/maps/maps-images/de_bosket_1754

44. Подробные планы участка реки Днепра от Екатеринослава до Александровска в масштабе 100 саж. в 00,1 саж., по исследованиям Днепровской описной партии, произведенным в 1880 и 1881 гг. Составлено под руководством полковника Поликарпова. — СПб. : Статистический отдел Министерства путей сообщения, 1886. — 25 л.

45. Карта днепровским и 13-ти Порогам, учиненная в 1779-м Году в ыюне м[еся]це, нарочно посланным морским афицером, которой проходя оные все на судне в посредственную воду, возвышение коей было противу ординарной не более двух фут, промер делал. По румбам ширина форватера от 35-ти до 50 сажен. Препядствующие в оном камни по показаняю лоцманов назначены Под знаками «А». Грунт в порогах камени, а между оным хрящ и песок: чрез которые в томже году с прибылою до 3-х фут водою противу ардинарной переведены мая 11-го дня с карабельными лесами тритцать байдаков вуузу (?), оные были от девяти до одинацати дюим [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://parasona.narod.ru/maps/maps-images/dnepr_1779_b.jpg

46. Каналы и гидроэлектрические сооружения Днепра. Секция 2. Топографические планы Днепра. Авторы проекта: Г.г. Юлиан Шаппюи, гражданский инженер, и Генрих Голье, профессор. – 1913 год // ГАЗО, ф. Р 995, оп. 47, спр. 363 – 371.

47. *Ukraina quae et Terra Cosaccorum cum vicinis Walachiae, Moldaviae, Minoris qz Tartariae provinciis exhibita à Ioh. Baptista Homanno Noribergae* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukraine.com.ua/maps#1720>

48. Тарасенко М. Плав через пороги / М. Тарасенко // Дніпровські лоцмани. Матеріали до вивчення виробничих об'єднань. – К. : Всеукраїнська Академія Наук, 1929. – Вип. I. – С. 75 – 111.

49. Карта реки Днепру от Киева до Хортицкого острова с показанием редутов и фарпостов и на оных, число людей, також и лежащих по оно[й] реке местечек и горотков 1742 году [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://parasoma.narod.ru/maps/de_bosket_dnepr_1742.htm

50. *Theatrum belli a.o MDCCXXXVII. a milite Augustae Russorum Imperatricis adversus Turcas Tattaros que gesti. Editus ex Originali Petropolitano per Antonj du Chaffat Circ : Suevici et republ. August. Capit. et Rei fortificat. præff. C. P. S. C. M.* (Театр війни 1737 року, солдатами Августини Російської Імператриці проти Турків і Татар веденої...) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zb.Unibe.ch/maps/ryhiner/sammlung/index>

51. *Theatrum belli Russorum victoriis illustratum sive nova et accurata Turcicarum et Tartaricum provinciarum intra fluvios Týras s. Niester et Taniam s. Don, ad oram ponti Euxini et in peloponneso Taurica sitarum designatio, manu et impensis Matthæi Seutteri S. Cæs. et Reg. Cath. Maj. Geogr Aug. Wind.* (Театр воєнних Російських перемог ...) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zb.Unibe.ch/maps/ryhiner/sammlung/index>

52. Достоверная ландкарта между рек Днепра и Донца на расстояниях от Усть Самары до Изюма и Луганской станицы. Сочиненная 1750 году в мае месяце [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://parasoma.narod.ru/maps/dostovernaya_landkarta_1750.htm

53. Девлад О. Лоцманські шляхи та стежки через пороги / О. Девлад // Дніпровські лоцмани. Матеріали до вивчення виробничих об'єднань. – К. : Всеукраїнська Академія Наук, 1929. – Вип. I. – С. 113 – 124.

54. Девлад О. С. Шляхи Дніпровими порогами. – лоцманська Кам'янка Дніпропетровської округи, липень 1929 / О. С. Девлад // НА ІА НАНУ, ф. 18, спр. 163.

55. Трехверстная военная топографическая карта Российской Империи. Карта гравирована при Военно-топографическом Депо. Ряд XXVII, лист 13, г. Екатеринославской [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kartolog.Ru/2010/01/trehverstnaya-voennaya-topograficheskaya-karta-rossijskoj-imperii>

56. Генеральная карта всего Днепра, сочиненная от вершины его до Смоленска и до Киева с рекой Десной и со впадающими в них реками с описи лейтенанта Миротворцова и Анферова; А от Киева и до впадения ее в Черное море с описи прибывшем в днепровской экспедиции вицеадмирала Синявина... февраля 19 дня 1741 года // НБУВ, 11486.

57. Етимологічний словник української мови [голов. ред. О. С. Мельник]. – К. : Наукова Думка, 1989. – Т. 3. – 552 с.

58. Атлас части реки Днепра от Кременчуга до лимана. – С.П.-б. : Главное управление путей сообщения и публичных зданий, 1863. – 35 л.

59. Етимологічний словник Української мови [голов. ред. О. С. Мельник]. — К. : Наукова думка, 2006. — Т. 5 — 704 с.
60. Схема-план території міста Запоріжжя та околиць залюднених пунктів по стану їх на 15/IX/1929 р. Масштаб 1: 25000. — Харків : Проект-бюро НКВС, 1929. — 49 арк.
61. Атлас Днепровского бассейна. Каховское водохранилище. — К. : Киевская ВКФ, 2004. — 50 с.
62. Українські народні казки, легенди, анекдоти. — К. : Державне видавництво художньої літератури, 1958. — 544 с.
63. Вербов С. По Днепру через пороги / С. Вербов. — Днепропетровск : ОАО «Днепркнига», 2001. — 168 с.
64. Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография / Н. И. Костомаров. — К. : Либідь, 1990. — 721 с.

Власов О. Ю.

Днепровские пороги по источникам кон. XVI – XVIII вв.

Статья посвящена точной локализации в современных географических реалиях всех объектов, относимых к Днепровским порогам в разных исторических источниках кон. XVI – XVIII в. Автор также обращает внимание на сосуществование вплоть до нач. XX в. двух «топонимических традиций» Днепровского Надпорожья: «казацкой», связанной с 12 – 13 порогами и «официальной», согласно которой на Днепре было 9 порогов.

Vlasov O. Yu.

Dnipro rapids on sources end of XVI – XVIII centuries

The article is devoted to pinpointing the geographic realities of the modern facilities that are attributable to the Dnieper rapids in different historical sources of the end of XVI – XVIII century. The author also draws attention to the coexistence of up to beg. Twentieth century. two «toponymic traditions» Dnieper Nadporozhya «Cossack» associated with 12 – 13 rapids and the «official», according to which there were 9 on the Dnieper rapids.

Сикоза Д. Н., Кобалия Д. Р., Додонов Р. А.

ПРЕДМЕТЫ С ЗАТОНУВШЕГО СУДНА XVII ВЕКА, НАЙДЕННОГО В УСТЬЕ ДНЕПРА В 1997 ГОДУ

Летом 1997 года членами херсонского подводного клуба в 25 км к юго-западу от города были выявлены следы кораблекрушения. Предварительный осмотр памятника привел к обнаружению трех предметов: медного орудия, а также кувшина и миски. Из этого следует, что первичное проникновение в объект имело место. Масштабы проникновения, равно как и его результаты, нам, к сожалению, не известны. После того, как найденные предметы оказались в распоряжении сотрудников Херсонского краеведческого музея, и в частности В. Б. Пивоваровича, в 2000 году была предпринята вторая попытка исследовать памятник. Результатом этих работ явилось извлечение на поверхность целой серии находок, имеющих непосредственное отношение к месту кораблекрушения. Среди них